
ISTARSKI PUTI FRANJE HORVATA KIŠA

Uz 100. obljetnicu prvog objavljivanja, 1919.

Radovan Brlečić, Sveti Ivan Zelina

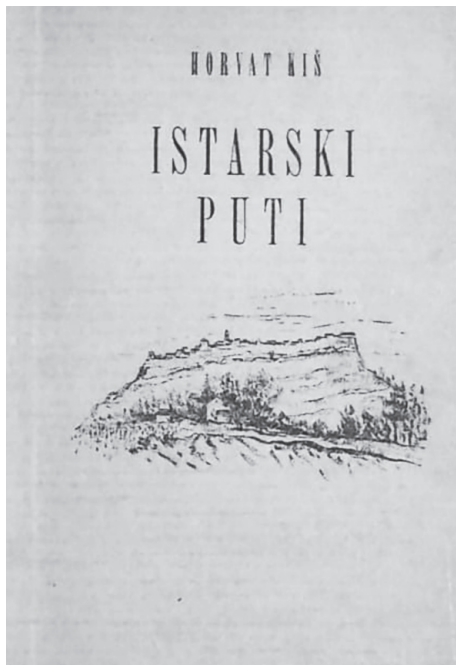
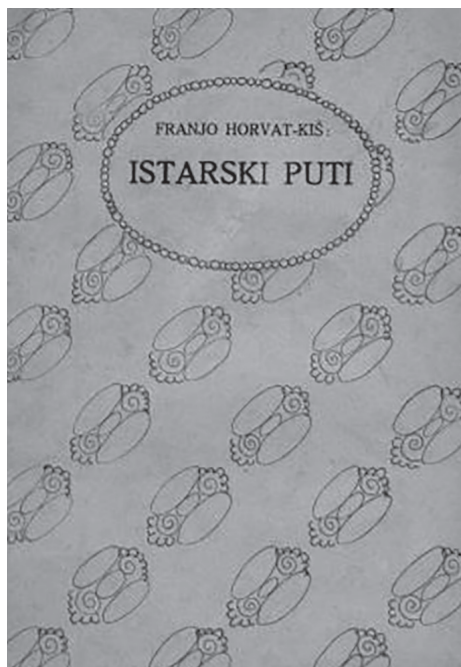
U ovom izlaganju neće biti riječi o književnom i umjetničkom vrednovanju i značenju Kišovog putopisa ISTARSKI PUTI za hrvatsku putopisnu književnost, čije dvije - zapravo tri - obljetnice u 2019. obilježavamo: 105. obljetnicu drugog Kišovog putovanja Istrom, 100. godišnjicu tiskanja putopisa i 95. godišnjicu autorove smrti. Jer, Kišov su putopis vrednovali autoriteti poput Antuna Barca, Stanka Šimića, Ante Rojnića i Miroslava Šicela, ali i mnogi drugi.

Dakle, ne o književnom značenju *Istarskih puta*, već o samom Kišovom *landranju* Istrom. Ponešto o onom što je namjerno ili slučajno previdio i kako sam ja doživio njegovo "landranje", prošavši sto godina poslije Kiša – njegovim istarskim putima, tražeći odgovor na pitanje što se je u Istri promijenilo u sto godina. I o tome napisao putopis (Radovan Brlečić: ISTARSKI PUTI OPET I IZNOVA/ Putopis o putopisu, uz stogodišnjicu putovanja Franje Horvata Kiša). Putopis je predstavljen u Loboru na 95 obljetnicu izlaska Kišovog putopisa i uz 90. godišnjicu njegove smrti.

Zbog prigode, i naše će putovanje Kišovim *Istarskim putima* biti tek kratko prepričan putopis uz pokoji citat, popraćen slikovnim prikazom.

---

* Izlaganje putopisca i publicista Radovana Brlečića, na gostujućoj Tribini *Kajkavskoga spravišča*, u sklopu 13. dana Franje Horvata Kiša – uz 100. obljetnicu objavljivanja *Istarskih puta*. Izlaganje je bilo popraćeno slikovnim prikazima, fotografijama Marijana Szabe, kojima je opremljeno 2. izdanje Kišovih putopisa, starim razglednicama, te fotografijama R. Brlečića.

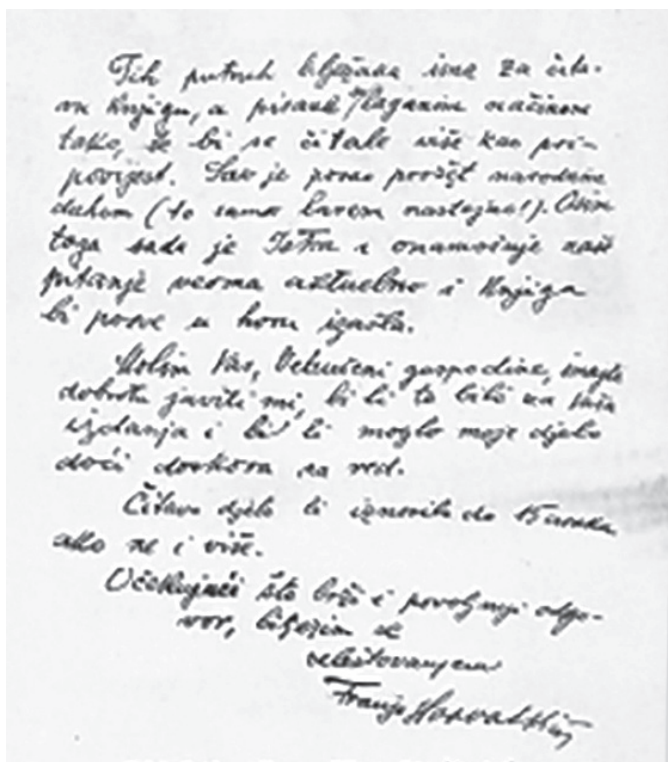

Naslovnice izdanja *Istarskih puta* F. Horvata Kiša, 1919. i 1951.

ISTARSKI PUTI do sada su doživjeli 3 izdanja; 1919., 1951. i 2002. - što će reći da je, putopis za koji Ivo Kalinski pored ostalog kaže kako ima i naglašenu nacionalnu notu, objavljen i za Kraljevine Jugoslavije i za socijalističke Jugoslavije i u demokratskoj državi Hrvatskoj. To na neki način također govori o njegovom značenju i važnosti za Istru i čitav hrvatski narod u doba u kojem je tiskan, ali i vremenu koje je tek nadolazilo.

S obzirom da je Kiš u Istru putovao 1912. i 1914., a putopis je štampan pet godina poslije, meni je zanimljivo Kišovo pismo upućeno profesoru Juliju Benešiću, uredniku izdanja DHK 1916., poradi Kišove ocjene aktualnosti vlastita rukopisa, koja je nekim dijelovima sveprisutna i kroz svih sto i pet godina koje su uslijedile, ali i zato što svjedoči kako su i ondašnji putopisci, baš kao i mi danas, muku mučili s financiranjem naklade svojih djela.

Tako se otputih u Istru, našem hrvatskom narodu u pohode, riječi su kojima Kiš započinje svoj putopis. Njima je odredio i cilj i sadržaj putopisanja. Prostor kojim će putovati bio je pak zadan, osim izrazito nacionalnom notom i prometnom povezanošću Istre. Stoga je i putovao samo onim njezinim djelom u kojem su živjeli pretežno Hrvati, nešto Slovenaca, Čića i Crnogoraca. A to je

Faksimil Kišova pisma o
"Istarskim putima"
Juliju Benešiću, 1916.

bila središnja Istra, od Čićarije na sjeveru do Premanture na krajnjem jugu. Do nje je iz Zagreba došao prugom preko Rijeke i Ilirske Bistrice, ili kako se onda zvala Trnovo – Bistrica, do Divače, a iz nje dalje sredinom poluotoka do Pule. Alternativni pravac, kojim smo godinama poslije II. svjetskog rata putovali u Istru, bio je preko Zidanog mosta i Ljubljane.

Zbog masiva Učke i Čićarije koje su bile baš kao što su i danas, prirodne barijere što fizički odvajaju i Istru kao pokrajinu i kao poluotok, od njezinog prirodnog zaleđa i nacionalnog korpusa važan je bio upravo željeznički promet. Ta je njezina izoliranost donekle ispravljena probijanjem tunela Učka, početkom osamdesetih godina prošlog stoljeća.

Putujući vlakom Društva Južnih željeznica, Kiš je silazio na usputnim stanicama; Matuljima, Trnoj – Bistrici, Divači, Rakitoviću, Buzetu, Roču, Pazinu i, posljednjoj, Puli. Obišao bi okolna mjesta što pješice kao po Čićariji, što poštanskom karucom kao zadnjeg dana iz Medulina za Pulu, ili automobilom putujući onomad do Pićna i rijeke Raše gdje ...*stražu straže dusi slavnog Kraljevstva Hrvatskog*, a ponekad bogami i stopirajući zaprežna kola domaćih. Obišao bi

sijela Hrvata i Slovenaca; Narodne domove, hrvatske škole i crkve i gostionice. Prespavao kod kolega mu učitelja, župnom dvoru i u pokojem konačištu.

Ne volim - kaže Kiš - *ići putevima kojima svatko i svašta hodi: i čovjek i stado i zmija i crv i mrav, već ja tražim putove i staze i diskretne stazice, kojima samo domaći, i to sasvim domaći ljudi hodaju.* Od nedavno, takvih putova u Istri više nema, ili ih barem ja nisam pronašao.

Svu ljepotu Istre i Kišovu ljubav prema Istri i hrvatskom narodu u njoj, čitatelj će lako dokučiti čitajući putopis, no da bi ga u potpunosti razumio, treba ga gledati i u povijesnom kontekstu Istre, iako se Kiš u putopisu na njega ne referira.

Nakon 6 stoljeća vladavine Mlečana i podijeljenosti na njihovu i austrijsku vlast, Istra je za vrijeme Kišova landranja Istrom bila već više od sto godina cjelovita i u političkom, upravnom i u zemljopisnom smislu. Stoga su joj se jedna i druga granica, za razliku od danas, poklapale. Prostirala se je od uvale Preluka nadomak Rijeke na istoku do Debelog rtiča – ispred grada Mugge na zapadu, i na otoke Cres, Lošinj i Unije. Tako su Hrvati iz Istre, Hrvatske, Dalmacije, Slavonije i nesretne enklave Rijeka, živjeli unutar jedne države – Austrougarske. Hegemonizam mrske im carevine i kraljevine i otvoreni iredentizam istarskih Talijana, naročito on, svrstavali su Hrvate i ostale slavenske narode koje su istarski Talijani s prijezirom nazivali *ćići*, u građane drugog reda. To je naravno dovelo do međunacionalne netrpeljivosti, ali i buđenja nacionalne svijesti – pa je hrvatski prepород usprkos preprekama - Učke na istoku i Ćićarije na sjeveru, zbog kojih je između ostalog Istra oduvijek u svemu bila okrenuta prema zapadu, tj. prema današnjoj Italiji, stigao i u Istru.

Danas se toponim Istra odnosi i na najveći poluotok na istočnoj strani Jadrana i na teritorij Hrvatske na njemu. No hrvatski dio Istre podijeljen je na dvije županije pa, iako povijesno i zemljopisno Liburnija pripada Istri, u vrijeme kada sam ja putovao Kišovim putima nakon izlaska iz tunela Učka u smjeru unutrašnje Istre, kočio se je ogromni panel s porukom: Dobro došli u Istru.

Matulji i Kastav bili su prva istarska mjesta koja je Kiš obišao. Nakon Matulja s Kvarnerske strane Ćićarije, vlak napušta Istru i zalazi na Kras, da bi se Ćićariji ponovno vratio u Rakitovićima iz kojih je Kiš krenuo na skitnje po Ćićariji – planinskoj visoravni što se proteže duž Istre u pravcu istok - zapad. Na tom prvom putovanju u srpnju 1912. obišao je onih nekoliko sela na Ćićariji, popeo se na Žbevcu, jedan od njezinih vrhova, Buzet i Buzeštinu pod njom, opisavši svoje landranje u šest poglavlja: NA KASTVU, DO ĆIĆARIJE, PO ĆIĆARIJI, BUZEŠTINA, NATRAG PREMA ĆIĆARIJI i PREMA LANIŠĆU.

Lijepa i ubava Ćićarije očarala je i Kiša i mene, baš kao i mnoge druge koji su ju pohodili ili ju pohode. Nadahnut njezinom djevičanskom ljepotom, napisao je možda najljepše lirske opise u putopisu, pišući o doživljaju smiraja dana i pogle-

du na jednu od njezinih bezbroj dolina u poglavlju PREMA LANIŠĆU. Koje je Barac podvukao u svom eseju o Kišu *Veličina malenih* (1947.).

Ćićarija je beskrajno sivo kamenito more, zapisao je Kiš, a ja bih rekao i da je bregovita – poput našeg Zagorja. Možda je upravo stoga Kiš zapisao: *Ćićarija je strahovito lijepa i uznemiruje me u duši*.

Hodeći Bužeštinom na granici s tadašnjom Kranjskom, obilazio je hrvatska i slovenska sela. U Buzetu – mletačkom Piguentu, malom, starom, kamenom gradiću na uzvisini, kakvih je svuda po Istri sa zvonikom odmaknutom od crkve, *kao da je s njom posvađan*, gdje su daleko prije Mlečana živjeli, Histri - što su ih istrijebile Rimske legije, utaborio se, a gdje drugdje nego u Narodnom domu na Narodnoj poljani.

Svoje drugo putovanje Istrom 1914., i opet u srpnju, opisao je u drugom dijelu putopisa kroz deset poglavlja pod nazivima: DVIJE GODINE IZA TOGA, u kojem se još jednom vraća Ćićariji. SRCE ISTRE I PONEŠTO OKO SRCA. Kao učitelj učio sam svoje đake - *srce hrvatstva u Istri je Pazin*.

LINDAR. U Lindaru na stijeni ponad Pazina s pogledom na Borutsku dolinu generalu Lazariću, koji je u 18. stoljeću iz Istre preko Lindara i Berma istjerao

Lindar; foto: Marijan Szabo, 1951.

četom slabo naoružanog istarskog puka Francuze, nikada nije podignut spomenik, za čiju je izgradnju Kiš vidio već pripremljeni materijal. BERAM. Pod njegovim je zidinama, kaže legenda, Lazarić uz pomoć beramskih žena natjerao Francuze u bijeg. PREMA ČEPIČKOM JEZERU, do kojeg je Kiš stigao putujući preko starog utvrđenog Gračišća i biskupskog Pićna.

U Puli *Sve vrvi od puste vojske kopnene i pomorske*, piše Kiš. U poglavljima; PULA I PULJŠTINA, UMORNO SELO, ALTURA, U NAJVEĆE SELO i ZADNJI DAN u potrazi je za hrvatstvom na hrvatskoj zemlji. Na četrdesetak stranica puno je gorčine... I danas kao i u Kiševo doba može se reći PUNA JE PULA, da parafraziram naslov knjige o Puli Mate Balote, doduše ne mladih mornarića i vojske, već onih koji ju posjećuju. Narodni dom u Puli u koji je Kiš svakodnevno navraćao, Talijani su zapalili nakon što su 919. ušli u Pulu.

Umorno selo je Peroj – selo umorno od izrabljivanja talijanskih veleposjednika. Perojci čiji su preci naselili Peroj za vlasti Mletaka, bježeći pred Turcima nakon što je kuga u 16. stoljeću poharala čitavu Istru, još čuvaju običaje svojih crnogorskih predaka.

Ponad Alture, a danas Valture stolovao je u Nezakciju Epulon, posljednji histarski kralj čija je junačka smrt na zidinama Nezakcija u borbi s Rimljanima nalik onoj Zrinskoga.

Medulin, najveće selo u Istri, bio je posljednje Kišovo odredište, a Premanturu je gledao preko puta, točajući predzadnji dan svog landranja noge u medulinskom zaljevu. *A dalje niže je selo Premontura, najjužnije istarsko selo i čisto hrvatsko selo. Sve su ovo Hrvati – sve. Napori su Talijanaca uzaludni i smiješni, da nam uzmu što je naše.* Lirski i pomalo proročanski opisuje posljednje dane svog landranja. U Medulinu, zadnjeg dana landranja, probudio ga je drevni hrvatski napjev *i sitno sićano zvonce... To pop Luka čita misu s narodom svojim, a zvonce ga ispomagalo.* Pitam se je li to pjevao i zbor medulinskih Sokolara uvježbavajući svoj nastup za fieru sv. Jakova, možda koračnicu *Istro mila* za koju je riječi napisao Medulinčan Ivan Cukon 1911. a uglazbio ih Matko Brajša rođen u Pićnu, znani kao domoljub poput biskupa Juraja Dobrile.

Drugog dan fiere, dok je Kiš putovao prema Zagrebu, žandari su uhitili don Luku Kirca - rodoljuba i narodnog poslanika u Istarskom saboru, kod kojega je u Medulinu u župnom dvoru Kiš noćio - i još četvoricu kao državne neprijatelje. 6. kolovoza niti dva tjedna nakon što je Kiš napustio Istru, NAŠA SLOGA, novine koje su izdavali istarski rodoljubi u Puli, objavila je pod naslovom *Rat sa Srbijom*, proglas kojim Njegovo Carsko i Kraljevsko Veličanstvo objavljuje rat Srbiji kojim počinje Veliki rat. U njemu je istarski narod, iako u Istri nije bilo izravnih ratnih operacija, ponovno doživio teški i veliki egzodus. No teška vremena za Istru tek će nastupiti talijanskom okupacijom 1918.

Franjo Horvat Kiš, Lobar, 1876. – Zagreb, 1924.

Obilježavamo i 95. godišnjicu Kišove smrti pa je red da kažem i nekoliko možda manje znanih riječi o njemu. U kratkom životopisu NEŠTO O SEBI između ostalog je napisao: *God. 1895. upisao se u Učiteljsku školu u Zagrebu. Vidjevši sada Starčevićev dom, doznade da ima Starčevića i Strossmayera. Prije toga znao je samo da ima Khuena i da se ne smije reći: Živjela Hrvatska, a u školi da se Srbi i Hrvati prijeko gledaju. Znameniti događaj za kraljeva boravka u Zagrebu dotakli su se i njega – ljutim ratom žandarskog bodeža. “Svitaše” ali još bi tama u “lugu”. Umro je u Zagrebu 2. lipnja 1924. i sahranjen na Mirogoju u grobu mog djeda. Na nadgrobnom mu spomeniku piše da je bio tajnik Medicinskog fakulteta i književnik.*